

==== Ádám István Pál – Lénárt András =====

/// A kerettiszt Toronyi Károly alakja a munkaszolgálat-irodalom és a periratok tükrében

Az irodalmi művek sokszor nagyobb hatással vannak a történeti emlékezetre, mint az aprólékos történészi feltárások. A második világháborúról mindenkinek volt mondanivalója, és bár sokan különlegesnek érezhették történetüket, abban nem lehettek biztosak, mekkora fogadókészség lesz műveikre. Az üldöztetéseket elszenvedő és a háború végét megérő zsidók valósággal ontották történeteiket, kérdéses viszont, hogy az olvasóközönségük kikből állt, és meddig tartotta érdekesnek a hasonló témájú és zsánertű személyes beszámolókat. Az *Új Dunántúl* című napilap könyvszemlézője például már 1945 októberében fásultságáról számolt be: „*A felszabadulás óta, különösen a fővárosban valósággal özönével jelennek meg a különböző háborús visszaemlékezések, elsősorban a deportált és munkaszolgálatos életből vett riportregények. [...] Ezek az írások annyi szenvedésről, annyi raffinált kínzásról és az emberi gonoszságnak olyan mélységeiről adnak képet, aminek létezéséről a kereszt horgassá és nyilassá torzulása előtt sejtelmünk sem volt. De talán éppen a borzalmaknak ez a mindent eldöntő adata teszi végül is egyhangúvá, unottá ezeket a könyveket, amelyeknek semmi más mondanivalójuk nincs, mint a Kínok Kertjének modern millióben való folytonos ismétlése.*” A cikk a pécsi illetőségű Zsadányi Oszkár dokuregénye kapcsán íródott, és végkicsengése egyértelműen pozitív: „*Mindent egybevéve, a »Mindenki szolgáját« az eddig megjelent magyar háborús visszaemlékezés-irodalom egyik legsikerültebb alkotásának tartjuk.*”¹

A háborús vagy holokausztmemoár, visszaemlékezés, korabeli terminológiával „élményregény” az irodalom határán mozgó műfaj, olyanok is próbálkoztak vele, akiknek nem volt kenyerük az írás. Megjegyezhetjük, hogy a kortárs irodalmárok nem tartották sokra az ilyen személyes tapasztalatokon alapuló, saját sebeket begyógyítani hivatott műveket. Erényeiket is úgy jellemezték, mint ami ilyen-olyan okból kiemelkedik az élményregények tömegéből. Az üldözött újságírók a tanúságtév-

1 == Mindenki szolgája. Zsadányi Oszkár könyve. *Új Dunántúl*, 1945. október 7., 3.

sen túl hivatástudatból és talán kereskedelmi hasznot remélve írták történeteiket annak reményében, hogy szövegeik nagy érdeklődésre fognak számot tartani. Ha így volt, ebben valószínűleg csalódnuk kellett.² Hasonlóan az amerikaiak 1945 utáni beláttató, népnevelő, a németeket felvilágosító, végső soron kontraproduktív propagandájához vagy a háborús bűnösök feletti törvénykezés céljából létrehozott népbíróságok működéséhez, a fogadókészség nem volt túlságosan nagy az elkövető, ha tetszik, szemléltető magyar társadalomban a zsidók szenvedései iránt. De nem volt ez másképp irodalmi körökben sem: „*E műveket kezdetől fogva gyanúval és idegenkedéssel fogadták, az irodalmi mező folyóiratai és kritikusai, ha tudomást vettek róluk egyáltalán, akkor általában bizonyos előfeltevések mentén foglalkoztak velük...*”³ Ettől függetlenül 1948-ig mintegy kétszáz vegyes műfajú mű foglalkozott a zsidóüldözések valamely fejezetével, aztán gyorsan apadni kezdett a számuk.⁴

Az irodalomtörténet a korai holokausztirodalom vizsgálatát azért tartja szükségesnek, hogy alternatív kifejezési módokat mutasson meg a hetvenes évekre kristályosodott irodalmi kánon *előtti* időszakból. Az élményirodalom elemzésével az utókor közelebb kerül a szövegek korabeli jelentésének mélyebb megértéséhez. Írásunk ide kapcsolódik. Egyfelől a korai visszaemlékezés-irodalom két ismertebb művében egyaránt felbukkanó munkaszolgálatos századparancsnoknak az irodalmi leírások és egyéb források összevetéséből kibontakozó történetéről szól, másfelől a szerzők, Sallai Elemér és Zsadányi Oszkár kissé szövevényes életútját és az utóbbi esetében a politikailag nem egészen konzekvens megnyilatkozásait mutatja be. Írásaikról talán elmondható, hogy az élményirodalom egyéb termékeivel együtt kirosztálódtak a kulturális emlékezetből, de a munkaszolgálatos keret ábrázolásmódja megmaradt és elterjedté vált: nagyjából-egészében úgy képzeljük el ma is a muszokkal kegyetlenkedő keretlegény és tiszt figuráját, ahogyan ők a műveikben ezt megjelenítették. A szöveg első része a századparancsnok személyét rekonstruálja korabeli dokumentumok alapján. Behatóan foglalkozunk továbbá a kérdéses személy „emlékezetével” is, majd ezután röviden bemutatjuk a két író háború utáni életpályájának fontosabb jellemzőit.

= = Toronyi Károly hadnagy a népbírósági és egyéb hivatalos iratokban, illetve az élményirodalomban

A népbírósági rendszer megítélése enyhén szólva is ellentmondásos. Újabban a kérdés neves kutatója, Pető Andrea a Magyar Kommunista Párt által irányított, szovjetizált intézményként ír a népbíróságok rendszeréről.⁵ Ennek ellentmond azonban

2 = = Még akkor is, ha nagy példányszámban jelentek meg az ilyen művek. Az igazi írók ugyanis, fogalmazták meg némi indignáltsággal a korabeli lapokban, nem írtak, sokáig kivártak és inkább hallgattak. Erről bővebben: Kisantal, 2020: 57–68.

3 = = Kisantal, 2020: 56.

4 = = Geyer, 1958.

5 = = Lásd Pető, 2021.

dr. Major Ákos, a Népbíróság első elnökének híres visszaemlékezése, aki úgy látta, hogy maga a népbírósági ítélkezési gyakorlat, különösen 1946-ig, egyenesen „reakciónak” tűnt az MKP által ténylegesen kontrollált politikai rendőrség baloldal-orientált működéséhez képest.⁶ Mi több, a Budapesti Néppügyészség, tehát a népbírósági vádképviselő tagjai közül Major leírása alapján senki nem akadt, akinek „a munkásmozgalomhoz a legkisebb köze is lett volna”, hanem javarészt olyan pesti ügyvédek voltak, „akiket származásuk megakadályozott abban, hogy a fasizmus alatt kompromittálják magukat”.⁷ Bibó István már rámutatott egyes zsidó döntőbírók és népbírósági ülnökök, néppügyészek egyéni traumatizáltságára is, mint olyan adottságra, amely a túlzottan szigorú népbírósági döntések egy kiváltó oka volt, amennyiben a népbírósági eljárás ezen szereplői óhatatlanul elfogultan viselkedtek saját egyéni szenvedéseiknek és veszteségeiknek köszönhetően.⁸ Ami az ítéletek szigorát illeti, az első pert a 401-es munkásszázad két kerete ellen vezette le Major Ákos, és a per hangulatát emlékei szerint a sértettek tragédiája hatotta át. A vádlott Rotyist és Szívóst Major szavaival „az oktogoni lámpavasakra akasztottuk”.⁹ Ezzel szemben Major szerint a következő, a munkaszolgálatos kapcsolatos büntető eljárásnak a Zeneakadémián lefolyt tárgyalását Muray Lipót nagykatái parancsnok ellen 1945. március 29. és április 1. közt már a „túlélők bosszúérzete” dominálta.¹⁰ Ezt a tendenciát követte dr. Toronyi Károly parancsnok pere is, melynek végén Toronyit 1945. július 7-én kivégezték. Az utána hátramaradt iratanyag rendkívül szerteágazó, mert a népbírósági eljárás és a rendőrségi nyomozati iratok mellett fontos dokumentumok maradtak fenn a Magyar Államvasutak (MÁV) archívumában is. A sokféle forrás előnye, hogy feldolgozásukkal egy részletesebb kép rajzolható fel erről az emberről, aki némiképp váratlanul vált a tömeggyilkosságok egyik legfőbb korabeli jelképévé, neve mára mégis szinte teljesen kiment a köztudatból.

Az újságíróból lett korai holokauszt-történészről, Lévai Jenőről tudjuk, hogy a túlélő muszosok egy része „a Budapesten működő Országos Munkaszolgálatos Szövetség által, hivatalos felkérésre a magyar politikai rendőrségnél tett százszámra feljelentéseket az egyes századok gyilkos kerettisztjei és legénysége ellen”.¹¹ Való igaz, hogy röviddel a háború után Toronyi Károly ellen többen is feljelentést tettek, Auspitz Ernő például 1945. március 22-én. Ő maga 1942. április 28-tól a 101/4. munkásszázad állományába tartozott, tehát eredetileg nem a Toronyi Károly főhadnagy által vezetett századba. Azonban Auspitz azt állította, hogy 1942 júniusában ugyan-

6 == Major, 1988: 159–161. A népbíróságok 1946-tól nemcsak háborús és népellenes ügyeket, hanem pl. a demokratikus államrend elleni ügyeket is tárgyalták, ami erősen árnyalja későbbi működésüket (lásd pl. az 1946. évi I. és VII. tv.).

7 == Major, 1998: 160.

8 == Bibó, 1984: 135–294.

9 == Major, 1988: 35.

10 == Uo. 161–162.

11 == Lévai, 1946: 277.

akkor érkezett Osztrogorszkba, amikor Toronyi odaért a 101/1., 2., és 3. századokkal. A feljelentése szerint „*kik ezen századokban szolgáltak, nagyon sokat panaszkodtak dr. Toronyi Károly főhadnagy ellen. Híres volt brutalitásáról. A tél beálltával a hiányosan öltözött munkaszolgálatosokat, akik a 38 fokos hidegben súlyos fagyási sebeket szenvedtek lábaikon-kezeiken, Toronyi főhadnagy úr ruha nélkül, meztelenül 3-4 órára a hóra fektette ki...*”¹²

Lévai Jenő a munkaszolgálat intézményének alig szánt néhány oldalt egyébként meglehetősen tetemes mennyiségű publikációjában. A *Fekete könyv a magyarországi zsidóság szenvedéseiről* című kötetében például csak a függelékben talált helyet egy „A munkaszolgálat” alcímet viselő nyolcoldalas összefoglalónak. Ebben kevesebb mint tíz, a kegyetlenségéről hírhedtté vált gyilkos tisztet említ név szerint, a leghosszabb részt Toronyinak szenteli, két teljes bekezdést. Kizárólag neki tulajdonítja, hogy „*a 101/3 nagykátaai század 420 emberéből mindössze 26 került vissza*”, részben mert Toronyi éjjelente nemcsak kiültetett bizonyos muszosokat a fagyos éjszakába, de még vizet is locsoltatott rájuk, a munkaképteleneket nappal is a hóra fektette, légítámadásokkor pedig kifejezetten kivezényelte az embereket a fedezékből.¹³

A Toronyi által bevezetett gyilkos gyakorlathoz nem fér kétség – túl sok tanú igazolja ezt.¹⁴ Egy dologban azonban a rendőrségi feljelentő Auspitz téved: Toronyi nem lehetett még Osztrogorszkban 1942 júniusában. Egy, a MÁV archívumában fellelhető elfeledett jelentés világosan cáfolja ezt. A C III osztály, dr. Toronyi Károly segédtitkár szűkebb munkahelye a dolgozó bevonulásának dátumaként 1942. július 21-ét adja meg. Toronyi segédtitkár, illetve immáron Toronyi főhadnagy azonban így is időben érkezett ahhoz, hogy jelentős részt vállaljon az 1942 utolsó harmadára eső és az egész háborús munkaszolgálat történetében példátlanul kegyetlen periódusban. Erről az időszakról jegyzi fel a szakirodalom, hogy az 1942-es bevonultatási hullámot közvetlenül követő hónapokban, tehát még az 1943. januári szovjet támadás és a Don-kanyar védővonalának összeomlása előtt, amikor alig-alig történt jelentős harci esemény, a katonai szervek 4025 magyar munkaszolgálatos elhalálózását jelentették.¹⁵ A leggyakoribb halálnem (840 esetben) a viszonylagos fegyvernyugvás ellenére is a „harccselekmény”, pedig köztudomásúan fegyver nélküli szolgálatra vonultak be ezek a fiatal emberek. A halálokok közt második helyen 32–33 százalékos gyakorisággal szerepelnek olyan okok, mint szívgyengeség és végkimerülés, miközben ezeket a zömében 20 és 42 év közti fiatal férfiakat alig néhány hónappal korábban frontszolgálatra alkalmasnak találták a magyar hatóságok.¹⁶

12 == BFL XXV.1.a 477/1945. Auspitz Ernő feljelentése Dr. Toronyi Károly ellen, 1945. március 22.

13 == Lévai, 1946: 277–278.

14 == Maga Sallai is részletesen ír a betegek hóra fektetéséről, ami egy időszakban napi négy-öt fagyhalált eredményezett a munkásszázadnál. Lásd erről Sallai, 1979: 137–139.

15 == Verő–Rákos (szerk.), 2008: 18.

16 == Uo.

Hogyan történhetett meg ez, és miért járulhatott hozzá dr. Toronyi Károly a munkaszolgálatosok tömeges elhalálzásához?

= = = Vádak Toronyi ellen

A nyomozást a Magyar Államrendőrség XIV. kerületi Politikai és Rendészeti Osztálya folytatta le Toronyi és gyanúsított-társai ellen. Az erről készült 1460/1945/06 számú jelentés szerint Toronyiék „számtalanszor kiadják parancsba, hogy a keret csak akkor mehet haza, ha egyetlen zsidó sem él”.¹⁷ Ilyen felszólítást hallott többször is a feljelentő Auspitz Ernő Toronyitól. Itt fontos megjegyezni, hogy hasonló parancs, indikáció rengeteg más munkaszolgálatos egység keret-feletteseinek a szájából is elhangzott. Robert Rozett történész szerint ennek háttérében az a meggyőződés állt, hogy a magyar hadsereg mellé beosztott kiegészítő munkaszolgálat valamilyen kollektív büntetés lenne a zsidóknak, és sok keretlegény egyenlőségjelet is tett a „zsidó” és a „kommunista” fogalmak közé.¹⁸ Nagy Vilmos honvédelmi miniszterként is érzekelte, hogy sokan a hadsereg tagjai közül egyfajta „jogszerűen kiszabott büntetesként” tekintettek a munkaszolgálat intézményére, ami ellen kifejezetten megpróbált fellépni, kevés sikerrel.¹⁹

A rendőrnnyomozói jelentésben dr. Toronyi Károly főhadnagy összetettebb jellemzést kap, mint a többi, műveletlenebbnek leírt vádlott. Eszerint Toronyinak „[...] a nevelése és a környezete jobboldali volt, és így erősen kifejlődött benne az anti-bolsevista és antiszemita érzélem. Mikor munkásszázad parancsnoka lett, akkor a saját bevallása szerint érezte, hogy nem fog tudni objektív parancsnok lenni. Mikor kiérkezett Novi Grad Gresztikibe, látta a sok nélkülözéstől, veréstől [szenvedő] zsidókat. Semmi szánalmat nem keltettek benne ezek az emberek, inkább gyűlöletet ébresztettek benne. A kapott parancsot mindig végrehajtotta, nem nézve, hogy hány embert pusztít el ezáltal.”²⁰

A feljelentő Auspitz Ernő a rendőröknek felidézett Toronyi által tett konkrét utasításokat is, melyek egyes muszosok életét veszélyeztették. Így például: „Káldor Endre nevezetű bajtársamat egy Nadel nevezetű bajtársával Toronyi kiköttette, mert nem szabályosan tisztelegtek 3 ½ órára a -40 fokban”, és „súlyosan bántalmaztatta” őket. Auspitz feljelentése nyilvánvalóvá teszi azt is, hogy a volt muszosok tartották a kapcsolatot egymással a felszabadulás után: „Káldor Endre bajtársam hazakerült, jelen pillanatban is Budapesten tartózkodik²¹ [...] Testén és karján a mai napig is láthatók a brutalitás okozta sebhegedések.”²²

17 == BFL XXV.1.a 477/1945. A Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai és Rendészeti Osztálya 1460/1945/06 számú jelentése, 1945. április 12.

18 == Rozett, 2013: 137.

19 == Karsai, 1962: 278–279.

20 == BFL XXV.1.a 477/1945. Auspitz Ernő feljelentése Dr. Toronyi Károly ellen, 1945. március 22.

21 == Itt Auspitz megadja Káldor címét, hogy ezzel is segítse az eljárást.

22 == BFL XXV.1.a 477/1945. Auspitz Ernő feljelentése Dr. Toronyi Károly ellen, 1945. március 22.

Bár Káldor a peranyagban nem kapott szerepet, de Toronyi Károly vizsgálati dossziéjából kiderül, hogy 1945 márciusában meghallgatta őt az ügyben a rendőrség politikai rendészeti osztálya.²³ Káldor Andor (tehát nem Endre) tanú csak az 1942. október–november közti időszakra vonatkozóan tudott nyilatkozni, mivel ő maga a 101/4. munkásszázadhoz tartozott, amelynek Csányi főhadnagy volt a parancsnoka. De amíg Csányi két hónap szabadságot kapott, addig Toronyi lett ennek a századnak a parancsnoka is. Ezalatt a Toronyi által vezetett 101/1. és 101/3. századok örszевont maradékával Novi Grad Gresztikiben állomásoztak a Don mellett. Káldorékot Toronyi napi 14–15 órát dolgoztatta. Ezalatt a napi koszt csak egy üres levesből és szárított főzelékből állt, miközben szállásról nem gondoskodtak a fogcsikorgató hidegben. Káldor szerint „*az embertelen munka és silány táplálkozás következtében az emberek rövid hetek alatt a végegyengülés stádiumába jutottak. Azt pedig, aki beteg lett, dr. Toronyi véresre verte és kiköttette. A nagy hidegben meztelenre vetkőztette az embereket és 5–6-os csoportokban fektette ki őket csupaszon a hóra...*”²⁴ Káldor hozzátette, hogy „*olyan nap nem volt, hogy dr. Toronyi századában valaki ne halt volna meg*”.²⁵ Káldor eskü alatt vallotta, hogy 1942. december 5-én Toronyi személyesen ütlegette őt, ami ellentmond annak a képnek, amit a háború utáni holokauszt-történetek rögzítettek erről a kegyetlen emberről.²⁶ Amint látni fogjuk, Toronyiról később inkább az rögzült a köztudatban, hogy saját kezűleg nem, sokkal inkább a kiadott parancsaival vett részt a tömeges vérengzésben.

Ennek a több szempontból is kissé torz képnek a kialakulásában jelentős szerepe volt az ügyben tanúként szereplő Salamon Elemérnek, akit Toronyi vizsgálati dossziéja szerint mindössze három nappal Káldor után hallgatott meg a rendőrség.²⁷ Bár Toronyi Károly mindössze egy hónapig volt parancsnoka a tanúnak a 101/1. munkásszázadban, mégis ez alatt az egy hónap alatt minimum 80 haláleset volt Toronyi számlájára írható a meglepően szűkszavú vallomás szerint. A vizsgálati jegyzőkönyvben még tisztviselő foglalkozású, Király utca 43-45. szám alatti lakosként szereplő, 35 éves Salamon Elemér nem sokkal később Sallai Elemér néven szerzett országos hírnevet *Mozgó vesztőhely* című visszaemlékezése publikálásával. A könyv negatív főhőse dr. Toronyi Károly, a mű megszületésének fő motívuma

23 == ÁBTL 3.1.9. V-87858. A Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai és Rendészeti Osztálya, Káldor Andor kihallgatási jegyzőkönyve, 1945. március 19.

24 == ÁBTL 3.1.9. V-87858. Káldor Andor kihallgatási jegyzőkönyve, 1945. március 19.

25 == Uo. Káldor 300-ra becsülte Toronyi áldozatainak számát csak ebben a néhány hónapban.

26 == ÁBTL 3.1.9. V-87858. Káldor Andor kihallgatási jegyzőkönyve, 1945. március 19.

27 == ÁBTL 3.1.9. V-87858. A Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai és Rendészeti Osztálya, Salamon Elemér kihallgatási jegyzőkönyve, 1945. március 22.

pedig a bosszú, nyíltan vállalva revansot az elszenvedett sérelmekért, a megölt bajtársakért. Sallai a bajtársait ért sérelmek dokumentálását a kezdetektől azzal a céllal végezte, hogy a megjelent visszaemlékezést a felelősségre vonások során a hatóságok bizonyítékként használhassák fel. Ez éltette Sallait, ezért akart hazatérni a Donkanyarból, hogy elmondja, hogyan ültették ki a hóra óreik a már egyébként is félig fagyott bajtársait, hogyan kínozták, kötötték ki egyiküket, verték halálra másikat. Egy helyütt egyenesen így fogalmaz: *„Nem tudnak, nem fognak elpusztítani! – mondtam Pistának. Azok az elképzelhetetlen gazságok, amelyeket ezek a hóhérok elkövettek, nem maradhatnak büntetlenül. Napfényre kell hozni bűneiket. És én igenis a világ fülébe kiáltom majd azokat. Akasztófára juttatom Toronyiékat, Szlifkákékat...”*²⁸ Ennek megfelelően a háború után Sallai fáradhatatlanul gyűjtötte az információkat, illetve rendőrnyszorozóként is részt vett a keretlegények elszámoltatásában.

Ebben a történetben fontos mozzanattá vált Zsolt Béla esetének összefonódása Toronyi Károly főhadnagyával. Az ismert híres baloldali író és publicista szenvedése ugyanis a munkaszolgálatosok elleni gaztettek szimbólumává vált részint saját visszaemlékezéseinek, de nem utolsósorban Zsadányi Oszkárnak és Sallai Elemérnek hála. Utóbbiak ugyanis még az 1970-es, 80-as években is emlegették ezt az esetet, annak ellenére, hogy Zsolt Béla azon kevesek közé tartozott, akiket megmentett a hatalom, amikor kimenekítette őt a megvadult dr. Toronyi kezéből. Egyrészt viszonylag keveset tudunk a munkaszolgálatban nevesíthető, aktív magyar tömeggyilkosok lélektanának háttéréről, Toronyi esetében azonban akad néhány fogódzó, méghozzá a MÁV irattárának eddig alig kutatott iratai, illetve Toronyinak a háború után rögzített kihallgatási és peranyagának hála. Másrészt, mivel az 1989-es rendszerváltás előtt viszonylag korlátozott volt a holokausztal kapcsolatban rendszeresen megnyilvánulók köre, az a néhány közíró, aki rendszeresen foglalkozott a munkaszolgálat témájával írásaiban, számottevő hatással lehetett az olvasóközönségre, különösen a zsidóságon belüli közvéleményre. Mivel néhányan e szerzők közül – különösen Zsadányi, Lévai és Sallai – előszeretettel példálóztak Toronyi Károllyal a munkaszolgálatosok kegyetlen gyilkosainak felidézésekor, ábrázolásuknak köszönhetően létrejött egy szinte ördögi gonosztevő képe. Zsadányi így jellemezte őt például a *Mindenki szolgája* című visszaemlékezésében: *„Ekkor hallottam először Toronyi dr. főhadnagy nevét, aki később azzal tette hírhedtté magát, hogy a zászlóaljba tartozó három munkásszázadot a szó legszorosabb értelmében halálra kínoztta. Ez a MÁV-tisztviselőből lett főhadnagy több mint hatszáz embert kergetett a halálba.”*²⁹ Másutt Zsadányi kijelenti: *„A délceg főhadnagy dr. Toronyi Károly volt Ukrajna egyik leghírhedtebb zsidógyilkosa.”*³⁰

28 == Sallai, 1979: 178.

29 == Zsadányi, 2017: 117.

30 == Uo. 196.

Ehhez Lévai Jenő a maga spekulatív stílusában hozzáteszi a 101/3. szádról szólva: „Már csak 26 volt a század létszáma, mikor Toronyi Károly ezek kiirtását is elrendelte, nyilván azért, hogy tanú ne legyen bűncselekményeire.” Ezzel a logikusan cselekvő, tömegeket hidegvérrel gyilkoló alakkal szemben azonban Toronyinak az 1942 és 1945 közti megnyilatkozásai sokkal közelebb állnak a Hannah Arendt által Eichmannról vagy még inkább a Philippe Sands által nemrégiben Hans Frankról mint korlátolt, vallásos, közepesen művelt, zavarodott emberről rajzolt képhez.³¹ Érdemes ezért a lehető legtöbb oldalról megvilágítani Toronyi ügyét a különböző forrásokat egymással is összevetve. Erre annál is inkább szükség van, mert a már említett szerzők közül például Lévai Jenő megbízhatóságát már a kortársai is megkérdőjelezték. A zsidó közéletben aktív állambiztonsági ügynök, „Xavér”, akit többen is Benoschofsky Ilonával, a Magyar Zsidó Múzeumot három évtizedig vezető igazgatónővel azonosítanak, egy jelentésében magát Lévait idézve ébreszt kétségeket Lévai írásai iránt.³² Az 1959 februárjában kelt jelentésében megemlítette, hogy Lévai Jenő olyan „zsidótárgyú”, „a fasiszta zsidóüldözés történetéről” szóló könyvön dolgozik, melyet Izraelben is meg akar jelentetni, csak amíg a magyarországi verzió marxista szellemben lesz írva, a héber nyelvű már nem. „Xavér” szerint ezután Lévai „két dologgal dicsekedett el”, egyrészt azzal, hogy vannak olyan dokumentumok a birtokában, melyek közgyűjteményekben nem fellelhetők, „másrészt azzal, hogy ha valamire nem talál megfelelő dokumentumot, akkor költ egy olyat, amire szüksége van”.³³ Ennek fényében talán szükségtelen hangsúlyozni, miért kell a korabeli források alapján újrarájzolnunk a mintaalkövetővé vált Toronyi személyiségképét.

= = Toronyi előélete és találkozása Zsolt Bélával

Az 1908-ban született dr. Toronyi Károly saját bevallása szerint antiszemita és antibolsevista nevelést kapott.³⁴ Doktori címét államtudományból szerezte, majd a MÁV-nál helyezkedett el mint felügyelő. Hosszú éveken át dolgozott a vállalatnál, és a *Magyar Vasut és Közlekedés* című lap 1936. július 20-i száma Toronyi Károly főfelügyelőt már mint a MÁV Igazgatóság Díjszabási Osztályának belföldi személydíjszabási és menetkedvezményi ügyekben illetékes második emberét említi.³⁵ Gyorsan emelkedett a ranglétrán, 1935-ben megházasodott, de az 1940-es évek elején valami eltört benne, és egyre nehezebben látta el feladatait a MÁV Igazgatóságon. Egy

31 == Sands, 2020.

32 == Lásd például nemrégiben Novák, 2022: 79.

33 == ÁBTL 3.1.2. M-37478. Jelentés Lévai Jenő újságíró tevékenységéről, 1959. február 28.

34 == BFL XXV.1.a 477/1945. A Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai és Rendészeti Osztálya, Dr. Toronyi Károly gyanúsított kihallgatása, 1945. április 16. Lásd szintén ÁBTL 3.1.9. V-87858. Dr. Toronyi Károly gyanúsított kihallgatása, 1945. április 16.

35 == „Változások a MÁV igazgatóság személyi díjszabási osztályában”. *Magyar Vasut és Közlekedés*, 1936. július 2., 9.

felől „differenciái” voltak a főnökével, másfelől belefásult a munkába. 1942 tavaszán 90 napos felmentését kérte a munkavégzés alól, és bevonult egy idegklinikára, hogy kezeltesse magát. Mivel a kezelés nem hozta meg a kívánt eredményt, és visszamenni a munkahelyére már nem kívánt, Toronyi inkább önként jelentkezett frontszolgálatra. Sokatmondó a levél, amiben a MÁV-ot tájékoztatta döntéséről 1942. június 5-én:

„Tisztelt Igazgatóság!

Alulírott mély tisztelettel kérem a tekintetes Igazgatóságot, hogy tényleges katonai szolgálatra való bevonulásomat engedélyezni, illetőleg 90 napi felmentésem hatálytalantítása iránt intézkedni méltóztassék. Tényleges katonai szolgálatra mindenekelőtt hazafias érzésem késztet. Nagy vágyat érzek magamba ahhoz, hogy tényleges részt vegyek hazám védelmében. Elhatározásomra egészségi állapotom is befolyással volt. Ugyanis már három hónapja szenvedek olyan idegbetegségben /Neurasthenia exhaustiva/, melynek gyógyulására nézve egy olyan rendkívüli életrendváltozás, mint a tényleges katonai szolgálat – orvosi vélemény szerint is – kedvező hatást gyakorolna. Vagyok a tekintetes Igazgatóságnak alázatos szolgálója: dr. Toronyi Károly.”³⁶

Toronyi tehát szenvedett a munkahelyén, méghozzá a ma is elterjedt mentális betegség, a „burn out” szindróma miatt. Kezelőorvosával egyetértésben úgy gondolta, jót tenne neki a környezetváltozás. Jót tenne neki, ha a mély meggyőződéséből fakadó bolsevikellenességét és hazaszeretetét is kielégítve, kiköppenhetne a depressziójából, ha a fronton tettekkel szolgálhatná a neki fontos politikai célok megvalósulását. Csakhogy a katonai vezetés nem egy potenciálisan harcoló alakulathoz irányította, hanem ehelyett inkább az egyik munkaszolgálatos század vezetésével bízta meg.

1942 júliusában, nagyjából ugyanakkor, amikor dr. Toronyi Károly segédtitkár önként bevonult, hogy immár Toronyi Károly főhadnagyként szolgálja hazáját és az antibolsevista hódító háborút, Zsolt Béla megkapta behívóját a fegyver nélküli kiegészítő munkaszolgálatra. Az ekkor már elismert baloldali író és publicistát saját bevallása szerint azzal küldték ki a szovjetektől elfoglalt területekre, „hogy keresztény nemzeti szempontból nem kívánatos” a hazatérése.³⁷ Zsolt Béla felesége ezt másképp gondolta. Zsoltné – született Rácz Ágnes – minden követ megmozgatott, hogy férje élve hazakerüljön Ukrajnából. „*De a feleségem pillanatra sem hagyta békén személyes és politikai barátaimat, zaklatta, hajnalban már felverte őket, és éjjelkor rájuk telefonált. [...] S állt a hideg télben a pályaudvar előtt, s minden szabadságos katonát megállított: hátha láttak valahol? Beszéltek velem vagy legalább hallottak valamit rólam? A miniszterelnök szeretőjével randevúzott, s a keretlegény feleségét meghívta vacsorára, nekiadta a télikabátját. Betolakodott hivatalokba, amelyeknek*

36 = MNL OL Z 1524–62928/1942. Dr. Toronyi Károly segédtitkár, Budapest, katonai szolgálatra való bevonulásának engedélyezését kéri, 1942. június 5.

37 = Zsolt, 2015: 251.

ajtajára ki volt írva, hogy zsidóknak nem szabad belépniük. Valamilyen trükkel eljutott egészen a vezérkari főnökhöz, s csapkodta az asztalát, az arcába vágta, hogy a tisztikarában gyilkosok vannak!”³⁸ Bár valószínűleg nem egészen így történt, de Zsolt Béla mondatai érzékeltetik, min mehettek keresztül a munkaszolgálatosok hátrahagyott szerettei. Tény azonban, hogy az előbb nagybacsoni Nagy Vilmos, majd Csatai Lajos vezette Honvédelmi Minisztérium 1943-ban hazarendelte Zsoltot, aki azonban időközben az addigra már igen rossz hírűvé vált Toronyi főhadnagyot kapta meg munkásszázada parancsnokául. Itt találkozott tehát a két életút.

Zsolt Béláné ügyvédje, dr. Körmendi Lajos 1943. augusztus 9-én kelt és a vezérkari főnöknek küldött levelében megnevezi Toronyi Károly főhadnagy törzsparancsnokot, mint aki a Vezérkari Főnökség Zsolt Béla hazarendelése ügyében hozott döntését szabotálja.³⁹ A katonáktól és munkaszolgálatosoktól is információkat gyűjtő ügyvéd emellett azt is tudni vélte, hogy Toronyi főhadnagy egy őrzetével verette össze Zsoltot.⁴⁰ Erre reagálva adta ki a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar Főnöke 1943. augusztus 29-én az 5371/III vkf. számú rendeletét, amellyel sürgősen hazarendelte Zsolt Bélát. A parancs kiadója tisztában volt a Zsolt ellen folyó tábori hadbíróvási eljárással, és erre tekintettel úgy rendelkezett, hogy Zsolt Béla legkésőbb szeptember 10-ig akkor is hazaszállítandó, ha szabadságvesztésre ítélnék.⁴¹

Toronyi főhadnagy szenttelen gyűlöletét tehát saját bőrén tapasztalta meg a híres publicista, Zsolt Béla. *Kilenc koffer* című könyvéből vett idézetekkel megvilágíthatjuk az ő szempontjait is. Zsolt szavai valamelyest magyarázatot adnak arra a Toronyiban egyre erősebben lángoló dühre, amit maga Toronyi sem értett egészen. Zsolt ugyanis ezt írja kínzóiról: „*Engem mindvégig, mióta zsidóként gyötörték [...], aztán odakünn Oroszországban kábeldróttal és bikacsekkel [verték], csak a fizikai és anyagi kényelmetlenségek és bántalmak zavartak, és gyötörték, de sohasem tudtak erkölcsileg vagy érzelmileg megsebezni. Gyűlöletük túlzott, szinte mesterkéltnek ható tajtékozásában inkább mindig azt gyanítottam, hogy elsősorban önmaguknak szeretnék bebizonyítani, amit sehogy sem hisznek el maguknak: hogy csakugyan különbnek érzik magukat nálam. Én nem gyűlölöm őket –, csak émeljedtem ezektől [...]. Undorodtam tőlük, megvettem őket – s szemtől szembe talán kissé túlságosan is elárultam dölyfömet [...], s [ez a hozzáállás] [...] csak további kegyetlenségre ingerli őket fölényével. S mert ezt észrevették, azért bántak velem gyakran különösen kegyetlenül.*”⁴² Zsolt Béla tehát valamifajta pszichés alapú versengést érzett a rá zúduló ütlegek mögött. S való igaz,

38 == Uo. 251–252.

39 == ÁBTL 3.1.9. V-61743. Dr. Körmendi Lajos ügyvéd levele a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar Főnöknek, 1943. augusztus 9.

40 == Uo.

41 == ÁBTL 3.1.9. V-61743. A Magyar Királyi Honvéd Vezérkar Főnök 5371/III vkf. számú rendelete, 1943. augusztus 29.

42 == Zsolt, 2015: 15.

hogy a visszaemlékezésekből élénk táruló kép alapján maga Toronyi már kirívóan ápolt külsejével is ellentéte próbált lenni az egyre inkább lerongyolódott, ápolatlan munkaszolgálatosoknak. Sallai Elemér szerint Toronyi mindig frissen borotváltan jelent meg.⁴³ Zsadányi pedig fehér kesztyűben ábrázolja őt. Mi több, Sallai öszszeköti dr. Toronyi mély vallásos hitét is külső megjelenésével: „*Toronyi éppen misére készült. Vallásos ember volt, s vasárnap a fronton szokatlan, pedáns eleganciával kiöltözött. Jól szabott, selyemfényű, kitömött vállú köpenye, tükörfényes sevró csizmája, előreugró, huszáros szabású sapkája, túltáplált képe messze megkülönböztette őt még a honvéd uraktól is. Hát még a zsidóktól!*”⁴⁴

Sok évtized távlatából a kutatóban az a benyomás alakulhat ki, hogy Toronyi kimondottan ideológiai meggyőződésből támadt Zsolt Bélára. Auspitz eredeti feljelentése szerint „1943 június végén dr. Toronyi Károly az ismert budapesti újságíró, Zsolt Bélát hamis vád alapján olyan súlyosan megverette, hogy Zsolt Bélát kórházba kellett szállítani...”⁴⁵ Nagyon fontos az időpont, ugyanis ekkorra már Zsolt Béláné kijárta a budapesti hivataloknál férje hazarendelését, csakhogy a politikailag erősen motivált Toronyi főhadnagy komolyan vette, hogy „keresztény nemzeti szempontból” nem kívánatos Zsolt hazatérése. A háború után az egyik első tanú, akit a Toronyi és társai elleni eljárásban meghallgattak, Lantos Dezső kereskedő a 101/10. században szolgált. Elmondta, hogy dr. Toronyi Károlyt mint zászlóaljparancsnokát ismeri, aki 1943 áprilisában vette át ezt a posztot, és rögtön visszatért a rettegett 1942-es állapotokhoz.⁴⁶ Ezzel Lantos arra utalt, hogy 1943 kora tavaszától általános enyhülés következett be a munkaszolgálatosokkal való bánásmódban nagybaczoni Nagy Vilmos miniszter rendeletére.⁴⁷ Csakhogy Toronyi szabotálta a rendelet végrehajtását.

Két évvel később, 1945 tavaszán Lantos Dezső elmondta a rendőrnnyomozónak, hogy annak idején Toronyi Károly a veretéseket egy Pálinkás nevű brutális őrzvezetőre bízta, akitől még a többi keretlegény is tartott. Pálinkás hivatalosan a 101/11. munkásszázad állományához tartozott, de mivel a két század együtt dolgozott egy erdőirtási munkálaton Sztarográd közelében Jelionka község mellett, Pálinkás ellenőrizte mindkét század munkaszolgálatosainak munkáját. Később visszavezényelték őket Sztarográdba, és a tanú szerint az ottani kórházi orvos figyelmeztette Toronyit, hogy óvatosabbnak kellene lennie, mivel túl sok muszosnak volt szüksége orvosi segítségre az állandósuló ütlegelek miatt. Lantos tanúsága szerint

43 == Sallai, 1979: 140.

44 == Uo. 138.

45 == BFL XXV.1.a 477/1945. Auspitz Ernő feljelentése Dr. Toronyi Károly ellen, 1945. március 22.

46 == BFL XXV.1.a 477/1945. A Magyar Államrendőrség XIV. Kerületi Politikai és Rendészeti Osztálya által kiállított jegyzőkönyv Lantos Dezső tanú kihallgatásáról, keltezetlen.

47 == Rozett, 2013: 140.

Toronyi, amikor az ő századukat átvette, már másodszor jött ki önként a frontra. Rettegett parancsnokként írta le őt, aki maga is követett el gyilkosságokat, de elsősorban a keretet biztatta erre. Szerinte korábban a Nagykátáról elindított 101/1–6. századok tagjait kínozták.⁴⁸

= = = Toronyi ábrázolása a különböző korszakokban

Toronyi hadnagy Ukrajna fagyos levegőjébe kiáltott embertelen parancsai hosszú éveken át visszhangot vertek a magyar zsidó közéletben. Zsadányi Oszkár például több mint négy évtized távlatából idézte meg Toronyi és Zsolt Béla találkozását, amikor a zsidó hitközség által megjelentetett *Új Élet* című folyóirat 1976. január 15-i számának első lapján „Mi az igazság Petschauer Attila halála körül” címmel közölt egy címlapsztorit.⁴⁹ Az írás nem annyira Petschauer-ről, mint inkább Toronyi Károlyról szól, akit a „legsadistább századparancsnokok egyike”-ként tüntet fel. Eszerint „*Toronyi ezenkívül arról is hírhedt volt, hogy ő maga soha egy újjal nem nyúlt a munkaszolgálatosokhoz, csupán kezével, amelyről a fehér glasszé kesztyű soha le nem jött, intett és szenttelen arccal végignézte, hogy pribékjei mit művelnek a kényük-kedvükre kiszolgáltatott munkaszolgálatosokkal*”.⁵⁰ Petschauer ügyéről egyébként Zsadányi közvetetten szerzett tudomást. Forrása „Zsolt Béla, a kiváló író és publicista”, akivel „*Ukrajnában együtt voltunk magyar hadifogságban, ahogy Zsolt a munkaszolgálatot elnevezte*”, s ahonnan utóbbi rendkívül nehezen szabadult meg.

Nézzük meg, hogyan emlékezett erre Lantos Dezső az 1945-ös politikai rendőrségi kihallgatáson, ahol magát a háború alatti Zsolt Béla-eset koronatanújaként aposztrofálta. Szerinte a szovjet előrenyomulás miatt 1943 júliusának végén egy nap parancsot kaptak a muszosok, hogy készüljenek a másnap reggeli visszavonulásra, méghozzá kivételesen vonattal.⁵¹ Tanú véletlenül hallotta, hogy ugyanezen nap dél tájt Toronyi utasított egy Farszki nevű szolgálatvezető parancsnok őrmestert, hogy tegyen róla, hogy Zsolt Béla ne tudjon másnap hazaindulni. Így emlékezett a tanú dr. Toronyi szavaira: „*Ennek a Zsolt Bélának holnap reggel innen nem lehet elmenni. Ennek itt kell megdöglölni! Még ma gondoskodjon róla, hogy alaposan össze legyen verve, de úgy, hogy mozdulni se tudjon. Arra vigyázzanak, hogy csontja ne törjön, mert ezek a rohadt orvosok mindig piszkálnak miatta. Fogait kiverhetik. Ma este egyébként*

48 = = BFL XXV.1.a 477/1945. A Magyar Államrendőrség XIV. Kerületi Politikai és Rendészeti Osztálya által kiállított jegyzőkönyv Lantos Dezső tanú kihallgatásáról, keltezetlen.

49 = = Zsadányi Oszkár: Mi az igazság Petschauer Attila halála körül. *Új Élet*, 1976. január 15. 1.

50 = = Zsadányi Oszkár: Mi az igazság Petschauer Attila halála körül. *Új Élet*, 1976. január 15. 1.

51 = = BFL XXV.1.a 477/1945. A Magyar Államrendőrség XIV. Kerületi Politikai és Rendészeti Osztálya által kiállított jegyzőkönyv Lantos Dezső tanú kihallgatásáról, keltezetlen.

*utasításom végrehajtását személyesen fogom leellenőrizni.*⁵² Ezt hallva a szolgálatvezető parancsnok figyelmeztette dr. Toronyit, hogy ebből baj lehet, mire Toronyi válasza a következő volt: *„Ne félj, én vállalom a felelősséget.”* Farszki ezután bekiállt az ütlegeiről hírhedt Bóta keretlegényért, aki kijött, és Toronyi neki is elismételte a Zsolt Bélára vonatkozó utasítást, hozzátevé, hogy Budapesten túl sok politikus mozdult meg Zsolt kimentése érdekében: *„Ennek a gazember kommunista firkász érdekében odabaza minden csirkefogó politikus járkal az érdekében [sic!]. Az a politikai csirkefogó Bajcsy-Zsilinszky járkal az érdekében, hogy innen kimentse, de majd én megtanítom őket. Ez a gazember pedig nem fog innen elve kimenni.”* Tehát itt egy tisztán ideológiai meggyőződésből kezdeményezett agresszióról van szó, de felmerül Toronyi Károly részéről saját személyiségének, szerepének túldimenzionálása, amikor az ország vezető politikusait akarja megleckéztetni ukrainai állomáshelyéről.

Lantos Dezső 1945-ös tanúvallomásából kiderül, hogy bár a délutáni munkáról elhozták Zsolt Bélát, akit Bóta felismerhetetlenre vert, csakhogy ő, bár alig tudott lábra állni, így is elvonszolta magát a vonatig, és fel is szállt rá. Eredetileg csak a 101/10-es század utazott volna visszafelé a frontvonalról, a 11-es ott maradt Toronyival, aki viszont lovon kiment a még várakozó vonathoz, leszidta Farszkit, amiért Zsolt még mindig lábra tudott állni, és leszedette Zsolt Bélát a vonatról. *„Tanú elmondja, hogy az utazás alatt aztán sikerült Zsolt Béla pesti hozzátartozóit értesíteni, akik eljártak érdekében a Hadügyminisztériumban, majd egy csendőrszázados repülőn érkezett kimondottan miatta, hogy vizsgálatot folytasson le. Letartóztatta Zsolt Bélát, ily módon biztonságba helyezte, hazahozta, ahol bezárták, hogy ne essen baja. [...] Toronyi ügyét pedig az itthoni hadbírószékhez tették át.”*⁵³

Lantos Dezső rögtön a háború végén tett rendőrségi vallomásában Zsadányi 1976-os verziójánál lényegesen kevésbé kiszínezve írta le az esetet: itt nem volt szó Toronyi fehér kesztyűjéről. Maga Zsolt Béla a méltán híressé vált *Kilenc koffér* című kötetében egyetlen helyen említi az ellene Sztarográd közelében lefolytatott hadbírószék eljárást, és itt, igaz, neve említése nélkül, röviden utal Toronyira és az olyan zsidó munkaszolgálatos társakra is, mint Lantos Dezső mentőtanúra.

*„Amikor a Pripjaty-mocsarak mélyén aknarobbanás és légítámadás közben egy fabarakkban hadbírószék elé állítottak, igazi civil courage-zsal tettem mellettem mentő vallomást, szemtől szemben a parancsnokkal, aki – mert előbb nem tudott rövid úton agyonveretni a katonákkal – legálisan, lázítás címén akart agyonlővetni. Mondom, nehéz pillanatokban volt bennük szolidaritás és bátorság irányomban, még gyengédség is, bár az is megesett, hogy elfáradtak, és beleuntak a folytonos tapintatba és kíméletbe, s valamelyik rám kiáltott: Vedd tudomásul, hogy te is olyan sz... zsidó vagy, mint én.”*⁵⁴

52 == Uo.

53 == Uo.

54 == Zsolt, 2015: 90.

Ennél is izgalmasabb azonban, hogy maga Toronyi Károly is előállt egy verzióval a politikai rendőrségen tett gyanúsítottai vallomásaiban, abban az eljárásban, amelynek végén őt, mint háborús bűnöst halálra ítélte a bíróság. Itt azt állította, azért nem engedelmeskedett a Zsolt Béla azonnali hazaindítását elrendelő parancsnak 1943 nyarán, mert azt még Nagy Vilmos adta ki. Mire hozzá, mármint Toronyihoz a parancs elért, addigra már Csataj Lajos lett a honvédelmi miniszter. Arra gondolt, talán Csataj nem nézné jó szemmel Zsolt Béla hazatérését, ugyanakkor nyíltan nem mert ellenszegülni a parancsnak, ezért egyfajta köztes megoldást választott: arról próbált tenni, hogy Zsolt „ne legyen szállítható állapotban”, mert tudta, hogy a százada mindenképp elindul másnap.⁵⁵ Toronyi elismerte, hogy utasította „*Farcki őrmestert, hogy Zsolt Bélát verjék meg alaposan, úgyszólván a bevizsgálásnál ne tudjon járni.*”⁵⁶ Mivel ennek ellenére Zsolt eljutott a vonatig, Toronyi levette őt a járműről, majd a gyengélkedőre küldte. Ezután Toronyi egy jogi tényvázlatot készített, ami alapján Zsolt Bélát meg lehetett vádolni lázítással. Toronyi tehát haditörvényszék elé kívánta állíttatni Zsolt Bélát, és megnyugvással töltötte el, hogy hamarosan egy csendőrszázados érkezett Zsoltért, s miután egy tábori bíróság három hónapra ítélte az újságíró, a csendőrszázados hazavitte őt. Tehát ugyanazt az esetet, amit minden tanú Zsolt Béla biztonságba helyezéseként írt le, és amit Zsolt Béla maga is így élt meg, arról Toronyi Károly úgy vélte, hogy neki volt igaza, hiszen Zsoltot végül is bűnösnek találták, és a budai Conti utcai fogdában került elzárásra.⁵⁷

=== A kerettiszt és egykori foglyai a háború után

Érdemes megvizsgálunk, hogy a történetünkben szereplő férfiak mivel foglalkoztak közvetlenül a háború után. Zsolt Béla vált a leginkább ismertté, mint a *Haladás* című hetilap főszerkesztője, a Magyar Radikális Párt tagja, utóbb társelnöke és országgyűlési képviselője. Rajta kívül egyetlen szereplőnk lépett politikai színpadra: dr. Toronyi Károly. Esetében sokatmondó, hogy szemben a legtöbb háborús bűnösrel, nem menekült el az országból, hanem Felsőgödön elvállalta a Kisgazdapárt párttitkári tisztségét.⁵⁸ Az a tény, hogy Toronyi nemhogy nem rejtőzött el, de még helyi közéleti szerepet is vállalt, igen erős utalással bír arra, mennyire érezte magát bűnösnek. Jogi pályán dolgozott, a jogi gondolkodás közel állt hozzá, mégsem mérte fel a munkaszolgálatos századok élén elkövetett kegyetlenkedések esetleges jogkövetkezményeit. Ennek legvalószínűbb oka Toronyi pszichéjében keresendő. A pszichopata személyiségzavar legfontosabb jellemzői közé tartozik az empátia, a bűntudat és a lelkiismeret-furdalás hiánya. Az őt kihallgató rendőrségi nyomozó

55 == ÁBTL 3.1.g. V-87858. Toronyi Károly gyanúsítottai vallomása, 1945. április 16.

56 == Uo.

57 == Uo.

58 == ÁBTL 3.1.g. V-87858. Toronyi Károly gyanúsítottai vallomása, 1945. április 16.

rögzítette, hogy amikor 1942 őszén Toronyi életében először megérkezett Novi Grad Gresztikibe, és először látta meg a nélkülözésektől, rendszeres fizikai bántalmazástól és a veszélyes, kimerítő munkától szenvedő zsidókat, semmiféle szánalmat nem érzett irántuk. Toronyi egyszerűen nem ismerte fel cselekedetei súlyát, és 1945 tavaszán azt hihette, igazán nincs mitől tartania.

Toronyi Károly sorsa 1945-ben megpecsételődött, a népbíróság számos tanú meghallgatása után halálra ítélte, és kivégezték. 1945-ben és 1946-ban közel hatvan ezer embert idéztek bíróság elé, a tárgyalásokról részletesen, a gyilkosokról és a meggyötört tanúkról gyakran szenzációhajhász módon cikkeztek a lapok. „*A sajtó a vádlottakat söpredéknek, sakálloknak és hentéseknek nevezte, célozgatott szexuális preferenciájukra, és korrupt, ostoba pszichopátáknak állította be őket.*”⁵⁹ Nem volt kivétel az *Új Dunántúl* című pécsi napilap sem, amiben Zsadányi Oszkár tudósított a bírósági ügyekről egészen 1946 nyaráig. Ahogy ezt fentebb már részleteztük, a népbírósági testületekben a zsidó származásúak aránytalanul nagy részvétele egyre nagyobb ellenérzést keltett a korabeli közvéleményben, amit tovább erősített az újságok alpári tárgyalási módja. Sokan úgy érezhették, hogy a vádlottak padján nem a tettesek, hanem a „magyar nép” ül, amelynek pórul járt tagjai helyettük „viszik el a ballhét” a zsidók és kommunisták bosszúja által motivált eljárásokban. A népbíróságok vádlottjai sokszor azonosak voltak az élményregények szereplőivel, és fordítva.

Sallai Elemér egyszerre több szerepben jelent meg a nyilvánosságban: feljelentőként, tanúként, nyomozóként, visszaemlékezőként, végül történelmi szakértőként. Megjelent köteteiben – *Mozgó veszőhely* (1946), *8000 kilométer* (1948), *Utolsó napok* (1958), *Csürhe* (1963), *-42 fok* (1965) – mind háborús, többnyire munkaszolgálatos és hadifogoly-történeteket beszélt el. Zsadányi Oszkár újságíró is több kötetrel jelentkezett, a *Mindenki szolgálja. Feljegyzések az oroszországi és ukrainai munkaszolgálatosok kálváriájáról* rögtön 1945-ben jelent meg, és ő volt az egyik szerkesztője a két évvel később kiadott *Te vagy a tanú! Ukrajnától Auschwitzig* című, visszaemlékezéseket tartalmazó kötetnek. Bár a korabeli kritikák erényeik hangsúlyozása mellett sem tartották ezeket kiemelkedő szépirodalmi műveknek, a kötetek nem tűntek el a süllyesztőben, a *Mozgó veszőhelyt* a Magvető 1979-ben újra kiadta a *Tények és tanúk* sorozatban, a *-42 fok* és az *Utolsó napok* című regényeiből pedig, szintén a Magvető Kiadó gondozásában, beválogattak részleteket *A gyűlölet tudománya* című 1975-ös jubileumi kötetbe. Ezenkívül Sallai szerepel Sára Sándor 1982-től vetített, kultikusá vált tévésorozatában, a *Krónikában*.⁶⁰ A 25 részes dokumentumfilm a Donhoz küldött 2. magyar hadsereg sorsát korabeli filmhíradó-részletek bejátszásával, és ami lényeges, tanúkkal készített interjúkon keresztül beszéli el. A sorozatban összesen hat egykori munkaszolgálatos idézi fel emlékeit, közöttük láthatjuk Sallai Elemért,

59 == Deák, 1998: 9.

60 == Négy epizódban vágta be részleteket a vele készített interjúból.

aki négy részben bukkant fel.⁶¹ A film műsorra tűzését még éppen megérte, 73 évesen, 1983. május 12-én halt meg. Dolgozatunk végén érdemesnek tartjuk röviden összefoglalni a két memoár-/dokuregényszerző munkásságának fő történéseit. Zsadányi Oszkár és Sallai Elemér eltérő karakterek voltak és pályafutásuk is eltérő irányt vett, de a munkaszolgálat többszörös feldolgozása összekötötte őket, és jó részt az ő munkásságukon múltott Toronyi Károly és más hírhedt katonák emlékezetének fennmaradása.

= = Zsadányi Oszkár, az ádáz igazságtevő

A „hírlapíró” Zsadányi Oszkár (1906–1989) aktívan vetette bele magát a háború utáni hetek forgatagába, a pécsi kiadású *Új Dunántúl* című lapnál kezdett dolgozni, és az elsők között írta meg emlékeit. A *Fényszóró* című magazin szemlélője a szerző visszafogottságát értékelte: „Zsadányi Oszkár újságíró és az eseményeket az iszonyat, az életveszély drámai pillanataiban is a riporter éles szemével figyelte. Ezért nincs szüksége hatásfokozó színezésre, ezért ér el az írói mértéktartás eszközeivel olyan hatást, hogy könyve kiáltó vádirat hatvanegyháromezer munkaszolgálatos gyilkosai ellen.”⁶² Zsadányi munkássága azonban nem nyerte el mindenkinek a tetszését, már 1945 márciusában nagyon ledorongolták az általa szerkesztett *Vádirat* című kiadványt.⁶³

Az újságíró és kötet szerkesztő kibontakozó munkásságáról megoszlottak a vélemények.⁶⁴ Egy elmarasztaló, de tárgyilagos hangvételű cikk, a „Kodolányi a mérlegen” Zsadányinak a saját lapjában megjelent írására reflektált, rámutatva, hogy Zsadányi cikkeinek mocskolódó, rágalmozó stílusa hasonlatossá teszi az egykori szélsőjobb oldali lapok útszéli hangvételével.⁶⁵ Nem tudjuk, Zsadányi renométját mennyire tépázták meg az őt ért támadások, de aktivitása nem csökkent, rendszeresen tudósított népbírósi perekről, és közreműködött a munkaszolgálatosok helyi irodájá-

61 = = Két külön epizódot szenteltek a munkaszolgálat témájának, ezekben Fazekas György újságíró (4. rész) és Zelk Zoltán költő (25. rész) mesélte el élményeit. Zsadányi Oszkár, legalábbis a filmmé szerkesztett változatban, nem szerepelt.

62 = = A *Fényszóró* rövid életű művészeti magazin volt Balázs Béla és Szegi Pál szerkesztésében. Zsadányi Oszkár: Mindenki Szolgája. *Fényszóró*, 1945. október 10., 23.

63 = = Viharsarok, *Szabadság*, 1945. március 21. 3. A fél flekk hosszú dörgedelem szerző nélkül jelent meg, de talán nem járunk messze a valóságtól, ha a „Demokratikus napilap” szerkesztői közül – Darvas József, Kállai Gyula, Zilahy Lajos – a háborús regénnyel (*Város az ingoványon*, 1945) érkező Darvasra vagy a regényíró Zilahyra gondolunk.

64 = = Zsadányi 1945 őszén próbálkozott a *Hétfői Szabad Élet* című saját lappal, ami kétrészesletűnek bizonyult, néhány szám után 1946-ban „papírhíányra” hivatkozva már nem jelent meg.

65 = = Záhonyi cikkének folyományaként a *Dunántúli Népszava* szerkesztősége állítólag fel is jelentette rágalmozásért Zsadányit az államügyészségen. Válasz Zsadányi Oszkárnak!, *Dunántúli Népszava*, 1945. november 13. 2.

nak megszervezésében. Az őt foglalkoztató lap 1946 szeptemberében rövid, humoros jellemzésekkel mutatta be a szerkesztőség tagjait. Zsadányi jellemzése ellenérzésekre utal, az újságíró népszerűtlenségét a Simon Wiesenthaléhoz hasonlatos állhatatos náci vadász tevékenységének tulajdonítja: „Azt hiszem, őt nem nagyon kell bemutatni. Kevés pécsi ember van, aki nem ismeri és kevés ember, aki szereti. Pedig alapjában véve nem rossz ember, csak a fasisztákat nem nagyon szereti és ha egynek neki mehet, bizony nem igen kíméli a tollát és nem takarékoskodik a jelzőkkel. [...] Tudom, hogy úgyszólván nincs ember, aki ne szidná, pedig higgyék el, szükség van rá mert sok olyan – ma már népbírói ügy – van, amit nélküle talán soha senki nem derített volna ki. Lehet, hogy ezért haragszanak rá olyan sokan.”⁶⁶

Feljelentéseivel (ha voltak), tanúskodásával, tényfeltáró és rosszhiszemű írásaival sok ellenséget szerezhetett, de újságírói munkáját zavartalanul folytathatta. Különösen aggályos lehetett viszont, hogy az ő könyvét forrásul használták Hamza Béla rendőr alezredes 1942-es, keretlegényként való azonosításakor, ami utóbb tévesnek bizonyult. A félreértés miatt Zsadányi nyílt levélben kért elnézést 1947 decemberében.⁶⁷

Életében egy magántermészetű esemény hozta el a változást: 1946 szeptemberének egy éjszakáján betört hét kirakatüveget Pécs városában, ami után az *Új Dunántúl* szerkesztősége a nem kommunistához méltó magatartása miatt elbocsátotta.⁶⁸ Zsadányi nemcsak az újságot kényszerült otthagyni, de a városból is elköltözött Budapestre. A Partizán Szövetség lapjában publikált néhány írást, többnyire népbírói perekről és az ügyek társadalmi háttéréről.⁶⁹ Érdekes adalék, hogy a cikknek helyt adó *Igaz Szó* főszerkesztője az a Fazekas György volt, aki 35 évvel később a *Krónika* dokumentumfilm-sorozatban egy egész részt kapott történetei elmesélésére.

Zsadányi időközben kezdett távolodni az eredeti témáitól és közreműködött az új világot propagáló kiadványokban.⁷⁰ 1947 második felétől publikációi száma jelentősen lecsökkent, ekkor inkább a *Házfelügyelő* című kiadványt és a *Művelt népet* szerkesztette. Neve 1949-től hosszú évekre eltűnt a sajtótermékekből, eltekintve színházi kritikáitól, és csak 1956. november 3-án bukkant elő újra az *Igazság* című újságban megjelent, a politikai foglyok kiszabadításáról szóló cikk szerzőjeként. Ez utóbbi szerepvállalását Benoschofsky Ilona többször felhánytorgatta jelentései-

66 == Akik a lapot csinálják. *Új Dunántúl*, 1946. szeptember 22. 4.

67 == Zsadányi Oszkár: Nyilatkozat, *Szabadság*, 1947. december 5. 2.

68 == Az *Új Dunántúl* állásfoglalása Zsadányi Oszkár éjszakai botrányokozása ügyében, *Új Dunántúl*, 1946. október 18. 2.

69 == Zsadányi Oszkár: Gyilkosságokban vett részt és rabolt Gazdag Gyula postaigazgató, a tanusítványos keretlegény. *Igaz Szó*, 1947. április 12. 3.

70 == Zsadányi, 1947a; 1947b.

ben.⁷¹ Zsadányit Sós Endre MIOK-elnök emberének tartotta, és nem volt jó vélemény nyel róla. Az ÁBTL-ben megmaradt iratokból egyértelmű, mennyire mélyen behatolt az állambiztonság a MIOK életébe. Sós és Zsadányi sem maradt intakt, utóbbi saját regénye hőse után „Pesti Péter” néven jelentett környezetéről, köztük Benoschofskyról. Zsadányi 1957. július 1-től évtizedeken át dolgozott az *Új Élet* kéthetente megjelenő felekezeti magazinnál, folyamatosan írva cikkeit. Pesti Péterként 1963-tól kezdte meg hét évig tartó hálózati működését.⁷² Jelentései fő témái a MIOK vezetőinek publikus és magánélete, az *Új Élet* szerkesztőségének viselt dolgai, magántársaságok összetétele, rabbik megnyilatkozásai és – vélhetően ami leginkább érdekelte a szolgálatot és az Egyháziügyi Hivatalt – a külföldről érkező pénzek kezelése, a Claims Conference-szel zajló tárgyalások, MIOK-on kívüli fiatalok találkozásai, az izraeli követségi rendezvények, az emigránsok és az illegális kivándorlást fontolgatók. „Xavér” és „Pesti” tartótisztje elégedett volt Zsadányi ügynöki munkájával, és figyelmen kívül hagyta Benoschofsky bíráló megjegyzéseit, mondván: „Zsadányi az ellenforradalom után hálózatunk tagja lett, s jól dolgozott.”

Az *Új Élet*nél végül sikerült tartósan megkapaszkodnia, emellett a *Mérleg* című üzemi lap számára készített rendszeresen írásokat.⁷³ Nívósabb orgánumban csak ritkán tudott megszólalni, ezzel szemben a nyugati szélsőjobbos emigráns lapokban többször kipécézték, szélsőséges cionistának állítva be a Kádár-rendszer sajtójának harmadvonalában érvényesülő és ott megállapodott újságíró.⁷⁴

== Sallai Elemér, a szakértő káder

Sallai Elemér (1910–1983) pályája 1943-tól viszonylag egyenes vonalon haladt. Lényegében a második világháborús magyar veterán alakját testesítette meg, akiből a kommunista rezsim vezetőinek és propagandistáinak nagy bánatára fájdalmasan kevés volt. Sallai második életét, ahogy sokszor felelevenítette, a szovjet hadsereg katonáinak és a Magyar Kommunista Párt moszkvai központjának köszönhette. Az előbbieket életre dörzsölték a fagyhalálból, az utóbbiak ideológiai-történelmi ismeretekkel vértették fel a krasznogorszki antifasiszta iskolán. A pártiskolán mindenféle, sokszor iskolázatlan ember gyűlt össze, akik ámulva hallgatták Rudas László

71 == „Minthogy azonban Sós Endre, pontosabban Antal Gábor legszorosabb baráti körébe tartozik, Sós elnökké választása után azonnal az *Új Élet*hez került.” ÁBTL 3.1.2. M-37478, Jelentés Zsadányi Oszkáról, 1962. január 4.

72 == ÁBTL 3.1.2. M-37478, Jelentés Zsadányi Oszkáról, 1962. január 4.; ÁBTL 3.1.2. M-30841. „Pesti Péter” munka dosszié, 1962. október 25.

73 == A *Mérleg* a Kereskedelmi, Pénzügyi és Vendéglátóipari Dolgozók Szabad Szakszervezetének lapja volt 1957–1990 között.

74 == Kissé tájékozatlanok voltak a lapnál, hiszen Zsadányi éppen hogy nem volt cionista. Az *oroszlán torka* című tévédrámában nyújtott színészi alakításáért méltatott Básti Lajos viszont nem volt egészen „magyarvérű”, ahogy a *Hídfő*nél gondolták. (Aztán néhány lapszámmal később egy olvasói levél nyomán jött a helyreigazítás.) Az élíró és az *Új Élet*. *Hídfő*, 1967. június 10. 7.

fejtegetéseit, csodálták Vas Zoltán minden(ki)t elsöprő energikusságát és Rákosi Mátyás politikai bölcsességét.⁷⁵ Sallai negyven évvel később úgy emlékezett, hogy „*Rudas László filozófus tanításai nyomán elpárologott belőlem a bosszú eszeveszett érzete, s nyomába a gyűlölet tudatos formája öltött határozott irányt. Mindamellet felejtethetetlenül álltak előttem elpusztított bajtársaim, akikből kihűlt az élet.*”⁷⁶ Önálló magyar légiót végül nem szerveztek, de Magyarország német megszállása után többen jelentkeztek a Vörös Hadseregbe. Későbbi írásaiban rendre megemlékezett el-esett bajtársairól és a magyarok bevetéseiről. Rá más feladat várt, miután felkérésre egy cikket írt munkaszázada viszontagságairól, megbízták az egész háborús története megírásával. A kötetet a Moszkvai Idegennyelvű Kiadó 1945-ben adta ki, és ez lett az alapja a következő évben a *Képes Figyelő* magazinban folytatásokban megjelentetett *Mozgó veszőhely* című munkájának, melyet a hetvenes évek végén induló *Tények és Tanúk* memoársorozatban újra kiadtak. Jellemző, hogy a pártiskola egykori hallgatóinak és tanárainak – tehát a rendszer megbízható kádereinek, akiknek módjukban állt 1945 után publikálni – a visszaemlékezései is bekerültek a Horthy-hadsereg tisztjeinek nem kommunista szemléletű visszaemlékezéseit közlő újszerű sorozatba.⁷⁷ Sallai Moszkvában jó kapcsolatokra tett szert, és úgy tűnik, sikeresen vészelt át a későbbi politikai viharokat. A kommunista rezsim feltétlen híve maradt, rendőr, majd honvédségi tiszt lett, a Zrínyi Hadiakadémia tanszékvezető tanára, végül a Partizán Szövetség főtitkárhelyetteseként nyugdíjazták.⁷⁸ Érdekesség, hogy 1953 márciusától a titkosszolgálat mégis megfigyelte Sallait, miután a Rajk-perben elítélt Kojcsa Ilona állítólagos vallomásában kijelentette, hogy sikerült beszerveznie őt. Törvényt azonban csak annyit tudtak írni, hogy „*rokonai élnek Palesztínában*”. Miután a vádról teljesen bebizonyosodott, hogy koholmány, Sallai dossziéjának megsemmisítését rendelték el.⁷⁹

A második világháborús magyar részvétellel foglalkozó tanulmányai és azok ismeretterjesztő kivonatai rendszeresen jelentek meg a *Hadtörténeti Közlemények*, a *Századok*, a *Határőr*, a *Munkásőr*, a *Lobogó* és még számos szervezeti és ifjúsági lapban. Önálló köteteiről is rendszeresen cikkeztek a napilapok, a megyei napilapok, és általában röviden írtak róluk az *Élet és Irodalomban* is. Ő maga is több szerkesztőség és szerkesztőbizottság tagja, a korai háborús és antifasiszta megemlékezések gyakran szereplő szónoka volt. Zsádányival szemben tehát egy komoly, kötelességtudó, ideológiailag képezett és aktív társadalmi szerepet vállaló karakter képe bontakozik ki, aki háborús hányattatásaiból, szökéséből, átállásából és korai (1945

75 == Fazekas, 1983: 95–98.

76 == Sallai Elemér: Válasz egy levélre. *Új Élet*, 1979. október 1. 2.

77 == Vas, 1980; Fazekas, 1979.

78 == W. E.: „Ma még mélyebb indulattal...” Szökés a pokolból. Beszélgetés a „Mozgó veszőhely” írójával. *Dunántúli Napló*, 1979. május 28. 5.

79 == ÁBTL 2.2.1 II/14. Sallai Elemér op. karton, 1986. január 14.

előtti) pártkapcsolataiból kovácsolt tőkét az új rendszerben. A hivatalos emlékező szerepét magára véve szorgalmasan írta élményeit, amelyeket egyes műveiben mások, általában királyi katonatisztek elképzelt gondolatvilágával és magatartásával állított kontrasztba. Az 1958-ban megjelent kötete 1956 közelsége miatt különösen kedvező, túlzottan jó kritikákat kapott: „*Mondanivalójának súlyával méltán sorakozik az Anna Frank naplója s a korábbi, nagy háborúsdokumentum-regények, Remarque és Arnold Zweig könyvei mellé. [...] [A tüzértiszt] Egy azok közül, akik 1956. őszén határainkon sereglettek és már kezdtek visszaszivárogni, hogy újból kitűzzék nemesítmerüket, elfoglalják hitbizományaikat és berendezzék úri kaszinóikat.*”⁸⁰ Megjegyezhetjük, hogy 1958-ban még javában zajlott a megtorlás, és ez hatással volt az irodalomkritikai tevékenységre is. A Sallai könyveiről szóló óvatos kritikák rendre elismerték az emlékek ébrentartásának szükségességét, a megélt borzalmak hiteles megjelenítését, de gyakran hiányolták a karakterek művészi ábrázolását.

Sallai 1945 márciusában egy szovjet teherautóból kiszállva érkezett vissza Budapestre, és hamarosan a rendőrségnél kezdett dolgozni.⁸¹ 1948-ban a rendőrségtől a honvédséghez került, előbb őrnaggyá, majd alezredessé léptették elő, és ezzel a rendfokozattal nyugdíjazták.⁸² Tanúként és nyomozóként is részt vett háborús és néppellenes büntettekkel vádolt személyek elleni eljárásokban, például a tanulmányunkban részletesen vizsgált Toronyi Károly századparancsnok perének előkészítésében is közreműködött. A kesztyűs gyilkos alakja egész életében kísértette, eleinte vele álmodott – legalábbis ezt írta 1982-ben, egy visszaemlékezésében –, és műveinek is visszatérő szereplője maradt.⁸³ Állítása szerint a pártiskolai képzés segítette leküzdeni az ellene és mások ellen táplált zsigeri gyűlöletét, és a bosszú primer kiélése helyett magasabb, elvontabb szinten feldolgozni a történeteket. Kérdés, hogy a háború után közvetlenül, rendőrként ez mennyire sikerülhetett. Amikor élete vége felé, 1979 májusában interjút adott, az újságírói záró kérdésre („*Milyen érzéssel gondol vissza erre a pokoli időszakra, most, 35 év után?*”) adott válasza a nem múló indulatára utalt: „*Még mélyebb indulattal a fasizmus mindennemű megnyilvánulása iránt.*”⁸⁴

= = Befejezés

A munkaszolgálatos élményirodalom felkent szerzői haláluk után eltűntek az emlékezetből. Ehhez nyilvánvalóan hozzájárult az 1989–1990-es rendszerváltás, ami az előző rezsimmel politikailag túlságosan elköteleződött szerzőket óhatatlanul

80 = = F. Á.: Egy Horthy-százados naplója Sallai Elemér: Utolsó napok. *Élet és Irodalom*, 1958. május 2. 8.

81 = = Nevét feltehetően még ebben az évben változtatta meg Salamonról Sallaira.

82 = = Személyi rendeletek. *Honvédségi Közlöny*, 1948. március 10. 102.

83 = = Részletek Sallai Elemér *Ki a bűnös?* című készülő emlékiratából. *Új Élet*, 1982. augusztus 15. 1–2. (Tudomásunk szerint a mű nem készült el vagy jelent meg.)

84 = = *Dunántúli Napló*, 1979. május 28. 5.

diszkreditálta. A holokausztemlékezet általános megelégnkülése, az új irodalmi narratívák elterjedése még inkább háttérbe szorította e korai, más „nyelven” írott feldolgozásokat. A szerzőkkel együtt a műveikben megjelenített egyszerű gyilkosok nevét is elfelejtették, és már csak a történeti szakirodalomban lelhetünk nyomukra. Az olykor kegyetlen és pszichopatologikus jegyeket viselő, olykor cinikus és megvesztegethető katonatisztek alakja azonban valószerű, és máig él a holokausztirodalomban.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.2.1 Operatív kartonok

II/1 4. doboz Sallai Elemér op. karton

3.1.2. Munka dossziék

M-30841, „Pesti Péter”

M-37478 „Xavér”

3.1.9. Vizsgálati dossziék

V-87858 Dr. Toronyi K. vizsgálati dosszié

V-61743 Molnár Tibor és társa elleni vizsgálati dosszié

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

Budapesti Népbíróság iratai, Büntetőperes iratok

XXV.I.a 477/1945 Szabó Gyula és társai ellen indult népbírósági per iratanyaga

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

Gazdasági Levéltár, Magyar Államvasutak Igazgatósága, bizalmas jelzésű iratok (1888–1949)

MNL OL Z 1524-62928/1942.

MNL OL Z 105947-62928/1942.

=== Hivatkozott irodalom ===

Bibó, 1984

Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. In *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus*. Szerkesztette: Hanák Péter. Gondolat, Budapest. 135–294.

Deák, 1998

Deák István: Elnyomás vagy megtorlás? 2000, 3. sz. 6–10.

Fazekas, 1979

Fazekas György: *Miskolc – Nyizsnij-Tagll – Miskolc*. Magvető, Budapest.

Fazekas, 1983

Fazekas György: A krasznogorszki antifasiszta iskolán. *Honvédségi Szemle. A magyar néphadsereg központi folyóirata*, II. sz. 95–98.

Geyer, 1958

Geyer Arthúr: *A magyarországi fasizmus zsidóüldözésének bibliográfiája 1945–1958*. Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, Budapest.

Karsai, 1962

Karsai Elek: „Fegyvertelen álltak az aknamezőkön”. *Dokumentumok a munkaszolgálat történetéhez Magyarországon, I.* Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, Budapest.

Kisantal, 2020

Kisantal Tamás: *Az emlékezet és a felejtés helyei. A vészkorszak ábrázolásmódjai a magyar irodalomban a háború utáni években*. Kronosz, Pécs.

Lévai, 1946

Lévai Jenő: *Fekete könyv a magyarországi zsidóság szenvedéseiről*. Officina, Budapest.

Major, 1988

Major Ákos: *Népbíráskodás, forradalmi törvényesség*. Minerva, Budapest.

Novák, 2022

Novák Attila: Párbeszéd? Zsidó-keresztény (katolikus) közeledési kísérletek az 1960-as évek Magyarországon – az állambiztonsági dokumentumok tükrében. *Regio*, 4. sz. 68–91.

Pető, 2021

Pető, Andrea: *The Forgotten Massacre. Budapest in 1944*. De Gruyter Oldenbourg, Berlin.

Rozett, 2013

Rozett, Robert: *Conscripted Slaves: Hungarian Jewish Forced Laborers on the Eastern Front during the Second World War*. Yad Vashem, Jerusalem.

Sallai, 1979

Sallai Elemér: *Mozgó vesztőhely*. Magvető, Budapest.

Sands, 2020

Sands, Philippe: *Kelet–nyugati utca. A népirtás és az emberiség elleni büntett fogalmának eredetéről*. Park, Budapest.

Vas, 1980

Vas Zoltán: *Viszontagságos életem*. Magvető, Budapest.

Verő–Rákos (szerk.), 2008

Verő Gábor – Rákos Imre: A munkaszolgálat katonai-politikai arculata.

In *Munkaszolgálat a Don-kanyarban*. Szerkesztette: Verő Gábor – Rákos Imre. Ex Libris, Budapest.

Zsadányi, 1947a

Zsadányi Oszkár: Nyilatkozatok, szakvélemények, bírálatok a hároméves tervről.

In *Újjáépítő magyarok. Az országépítés két esztendeje*. Szerkesztette: Gál György Sándor. Kossuth, Budapest. 526–756.

Zsadányi, 1947b

Zsadányi Oszkár: A Szovjetunió szerepe Magyarország felemelkedésében.

In *A harmincéves Szovjetunió*. Szerkesztette: Lányi Viktor. Corvina, Budapest. 252–259.

Zsadányi, 2017

Zsadányi Oszkár: *Mindenki szolgája*. Scolar, Budapest.

Zsolt, 2015

Zsolt Béla: *Kilenc koffer*. XXI. Század Kiadó, Budapest.

==== Sajtó ====

Dunántúli Napló / Új Dunántúl, 1945–1948

Dunántúli Népszava, 1945

Élet és Irodalom, 1958

Fényszóró, 1945

Hídő, 1967

Hadtörténelmi Közlemények, 2004

Honvédségi Közlöny, 1948

Igaz Szó, 1947

Magyar Vasut és Közlekedés, 1936

Szabadság, 1945–1948

Új Dunántúl, 1945–1948

Új Élet, 1957–1983

Kulcsszavak

=====

*holokauszt, zsidóság,
háborús és népellenes bűncselekmények,
történelmi emlékezet*

/ Captain Toronyi: the figure of a forced labor battalion's commander in the memoir literature and in the contemporary official documents /

The article aims to compare the different representations of a cruel commander of Jewish Hungarian forced laborers serving in the occupied parts of the Soviet Union in 1942-43. His infamously dehumanizing practices – including seating sick forced laborers naked on the snow in subzero temperature – made him a perfect fit for becoming a regular character of postwar Jewish Hungarian memoir literature. He even made it to István Szabó's award winning movie "Sunshine". The article points out the differences between the image of this mentally unstable man as it is captured in the contemporary official documents and in the cold-blooded mass murderer character drawn up by memoir authors. In addition, we highlight some tendencies in the background of these authors and try to place them within the network of the post-war Jewish community and/or the communist establishment.

Lieber Eszter. Budapest, 1955.

DokuForte / Róna Róbert